

A variánsok útvesztői között. Rudasné Bajcsay Márta könyvéről

Rudasné Bajcsay Márta: *Folyosóról folyosóra. A variánsok útvesztői között. Egy dallamtípus Fehér László-balladái.* Budapest, L'Harmattan, 2016 (Szóhagyomány), 489 p..

Örvendetes, hogy végre élénkülni látjuk a magyar recens szövegfolklorisztika kutatásait. Bármelyik szakterületnek, amely a szövegek történetével és elemzésével foglalkozik (néprajz, irodalomtudomány, nyelvészet stb.), szüksége van új összefüggésekre, mindenekelőtt a szinkrón és diakrón vizsgálatok összehangolására, hiszen azok megerősíthetik vagy akár termékenyen megkérdőjelezhetik, kontrollálhatják egymást. Ennek jó példája az új kötet, amely egy balladatípus kapcsán keres támpontokat zenei és szövegelemzésekkel.

A Magyar Népzene Tára nemcsak etnomuzikológiai szempontból világszínvonalú vállalkozás, hiszen évtizedek óta képviseli a komplex módszereket. Ha létezik egy népdalnak zenei értelemben kritikai kiadása, e sorozat mindenképp az. Rudasné Bajcsay Márta e grandiózus vállalkozás munkatársaként dolgozik, így legbelső és avatott szemlélője az ott formálódó műhelyszempontoknak. A monográfia alap gondolatát az MNT XI. kötetében szereplő CXLIV. dallamtípus egyik jellegzetes szövege sugallta.¹ E dallamcsaládban nagyon magas a *Fehér László*-ballada képviselőinek száma (a szövegek 60%-a!); a ballada egyik tipikus dallamáról van szó. Ez önálló elemzésre bátorít, ugyanolyan kíváncsisággal, amelyet Kodály Zoltán érezhetett, aki gimnazista korában véletlenül ráakadt Vikár Béla több variánst összevető falitáblájára, amelyen épp a *Fehér László*-ballada lejegyzései szerepeltek.

Rudasné Bajcsay Márta mintaszerű munkát végzett, elmélyült és árnyalt elemzése a *Fehér László*-ballada mindazon összefüggéseit feltárták, amelyek e dallamtípus kapcsán elmondhatók. Maga a kutatási bázis azonban tágítható. A szerző nem érvel amellett, hogy miért szűkítette a szemhatárt e dallamcsaládra, s ha már így történt, az olvasó nemigen kap támpontokat, amelyek alapján megítélhetné: valóban önálló típust alkotnak-e ezek a balladaszövegek a sok-sok *Fehér László*-balladán belül? Az etnomuzikológiai alapú tipizáláshoz sokat segít a dallamtípus és a szövegrendszer kapcsolatának bemutatása. Az V. fejezet ilyen nézőpontból vizsgálja a sorisméltések és a strófabővülések eseteit. Ám az izgalmas elemzések csupa olyan szempontot vonultatnak fel, amelyek – szűrőpróbaszerű ellenőrzés nyomán – *a más dallamcsaládokhoz tartozó Fehér László-variánsokra is jellemzők*. Némi sarkítással: a szerző a kisebb, kísérleti halmazon már kifejlesztette és kipróbálta a teljes anyag elemzéséhez szükséges módszereket. Aligha lesz egyhamar ilyen értő és kifinomult figyelmű kutatója a kihagyott halmazoknak.

A kötet e kicsiny hiányérzet ellenére, saját kontextusában és azon messze túllépve

¹ MNT XI. 476–565. (474–551. sz.)

is megállja a helyét. A bevezetés áttekintést ad a folklorisztikában, a népzene-kutatásban és az irodalomtörténetben használt sokféle variánselméletről és főbb elemzési módszereikről. Tanulságos egymás mellett szemlélni őket, hiszen *közös szellemi pályák* rajzolódnak ki a hasonló törvények szerint működő szöveg- vagy dallamrendszerek vizsgálata nyomán. Különösen fontos a balkáni hősénekek tervezett poétikai-strukturális adatbankja, amely egészen új távlatokat ígért a variantológiának. Milmann Parry és Albert Bates Lord munkássága kapcsán felmerül az *oral poetry* szakkifejezés is, amely a szabott keretek közti formuláris elvű rögtönzések világába vezet.

A szerző Olsvai Imre álláspontját érzi leginkább sajátjának – joggal, hiszen a jeles zenetudós árnyaltan hangsúlyozza a folklór ellentmondásait a dinamikus, kreatív fejlődés és a variánsok „életében” megfigyelhető ciklikus vonások között, s őt is foglalkoztatja a tipizálódás és a stílusok elmosódása, majd újraformálódása. Nemzetközi szerzők is láthatólag amellest törnek lándzsát, hogy az emlékezés folyamatára inkább az újraalkotás a jellemző, mint a mechanikus reprodukálás, ami kitüntetett alkalommá teszi az előadást, az elhangzást. A kötet szempontjából kulcsfontosságúak az *allomotív* jelenségek, vagyis a pótló elvű moduláris szöveghasználat szabályai; ezekből is kapunk ízelítőt.

A *Fehér László*-ballada univerzumába lépve ki kell emelnem a szerző sokoldalúságát, amellyel tárgyához közelít. A monográfia keretei között apró, de fontos utalások jelzik, hogy a dallam „élete” is foglalkoztatja, ám figyelmét nem kerülik el a legfinomabb stilisztikai-retorikai problémák, a dramaturgiai megoldások, sőt a szöveg történeti, jogi stb. olvasata sem. Fehér László balladája az egész magyar nyelvterületen, az összes népzenei dialektusban elterjedt, tehát valóban variánshálózatról beszélhetünk, amely átjár a dallamok határain.

A kötetben mindenekelőtt szerkezeti elemzéseket olvashatunk a balladáról. A kulcskérdés: *Van-e egyértelmű összefüggés a ballada hossza és teljessége között?* Érvényesülnek-e a dramaturgia súlypontjai a kompozíció-rekompozíció sokféle egyedi esetét tekintve? Az énekesek a szüzsét énekliz-fogalmazzák újra, vagy a szöveg töredékeit – ahogy eszükbe jut – fűzik össze koherens egészszé? Ennek áttekintéséhez a szerző a legteljesebb hevesi és borsodi változatok alapján összeállított egy 9 elemű jelenet-kódsort, amelyet következetesen végigvitt minden egyes elemzett variánsban. Nem minden elem egyformán fontos, némelyek el-elmaradhatnak a történet sérülése nélkül. Szerzőnk több példát hoz arra a jelenségre, hogy ha az előadók bele-belezavarodtak az éneklésbe, az *allomotivika* segítségével a meglévő dramaturgiai elemek szövegrészeivel pótolták, amit elfelejtettek vagy elvették – akár a logikai döccenők árán.

Az egyes változatokat sorra vevő részletes elemzés példaszere: strukturális elvű, de mindenekelőtt a poétikai eszközöket vizsgálja a dramaturgia logikájának szigorú mérlegén. Itt tárulnak fel azok a finom összefüggések, amelyek *Fehér László* és Anna, illetve a *Fekete*-halom oppozíció mögött rejtőznek; a folyosói vonulás és leroskadás motívumának szerepe és annak időnkénti félreértése; a narrátor szövegrészletei. A kötet címét adó „folyosóról folyosóra” szavak sem csak az épület útvesztőire utalnak, hanem egyúttal a morális útvesztő élményét erősítik. Másrészt logikus magyarázatot teremtenek arra, hogy Anna a bíró szobájából jövet miért kerül el a vesztőhelyre vitt bátyját. A *négyes börtön* kifejezés viszont azért indokolt, hogy legyenek jelen más rabok is, amikor Lászlót a vesztőhelyre kísérik.

László tragikus vétsége kettős: a lólopás (ami pedig nem lett volna a mestersége), illetve Anna elárulása a vallatáskor, amire a lány nemigen tudna mást tenni, mint önfeláldozóan elébe megy a keresésnek, s önként jelentkezik a bírónál. A láthatólag jó módú, de szülő nélkül élő testvérek egymásrautaltsága, valamint László gondos figyelemzetése, „jövöbe látása” mögött talán egy középkori szerelmespár-szűzsé nyomai fedezhetők fel (mint Vargyas Lajos írja, egy esetben nem is egy „bíró”, hanem kettő verseng a hölgyért, s mindketten a férj megszabadítását ígérik cserébe, ám titokban mégis kivégzik őt).² A magyar hagyomány nem a tabu alá tartozó testvérszerelem motívumává fejlesztette ezt, hiszen – mint Bajcsay Márta jogtörténeti magyarázata bizonyítja – a testvéri kötelék a magyar jogrendben is nagyon szoros, talán gyámkodásra utal. A bíró Anna megbecstelenítésével nemcsak Lászlón áll bosszút (ráadásul nem lefejezteti, ahogy nemeseknek járna, hanem felakasztatja, mint egy közrendű gonosztevőt), hanem a lány jövőjét is tönkreteszi, így az egész (rivális?) családot megsemmisíti. Anna átkai ennek az elemi tehetetlenségnek, a felgyúlt feszültségnek a hatására törnek elő, mintegy helyreállítva a morális egyensúlyt.

Mint régi irodalmi alkotások kutatója, szívesen olvastam volna többet a szövegcsalád történetéről. Érdemes lett volna közölni egy korai ponyvakiadást (1838) vagy Erdélyi János kiadását (1846).³ Noha dallamuk nem feltétlenül a CXLIV. dallamtypusba tartozott⁴ (amit gyakran meg sem lehet állapítani), mindenképp új, a tipológiát is érintő összefüggésekhez vezetnének.

A szöveg egyes részletei is további kutatásra méltók. Fehér Anna átka, amelyet a bíró fejére szór, kétségkívül az egész ballada legexpresszívabb részlete. Talán a szóbeliségben élő, könnyen paralelizmusokba rendeződő átokformulákat idézi fel. Legállandóbb része a nyitósort, ez azonban egy közköltészeti szerelmi dalból szakadt ki, amely az 1810-20-as években volt legnépszerűbb:

Nem átkozlak, nem szokásom,
De sok sűrű sohajtásom
Felhat a' magas egekre,
Mind te felelsz meg ezekre

– olvashatjuk az egyik nyomtatott kiadásban (1834).⁵ Ez a balladaműfaj *integratív* vonásait erősíti; itt épp egy szerelmi keserves részlete szolgál modellként. Ugyanígy kontaminált elemnek tarthatjuk Gönc városának említését, hiába oly következetes minden változatban. Talán épp az 1810-es évekbeli *Angyal Bandi*-ponyvya „Rajta üte Gönc városa megfogni, megfogni” sorából került át e más metrumú balladába. A szerző Vargyas nagymonográfiája nyomán ír a ballada történeti háttéréről, bár itt érdemes lett volna hivatkozni Küllös Imola *Betyárok könyve* című kötetére is,⁶ amelyben a *Fe-*

² Vargyas 1976: II. 298.

³ Erdélyi 1846: 386. sz.

⁴ Pl. OSZK PNY 6.461, Második.

⁵ *Érzékeny és vig dalok* (1834), 94. („A' mi engem vidítana...”. 3. versszak.)

⁶ Küllös 1988.

hér László-ballada betyár szempontú elemzése és történeti háttere egyaránt helyet kap. Küllös kibővíti Vargyas gondolatmenetét, hiszen a középkori, Észak-Itáliában sokszor feljegyzett szüzsé (*Tosca*) Bornemisza Péter egyik prédikációjának szövegbetétjeként már a kora újkor elején eljutott Magyarországra, ám a XVIII–XIX. század fordulóján a bontakozó betyárkultusz jegyében kissé átdolgozták.

A *bíró* – *akasztófáravaló* rímpár ugyancsak létezik e balladán kívül is a népköltészetben: „Katonának írt a bíró, / Az akasztófáravaló” stb. A tömlőc vasajtájának hangját egy rabénekkal azonos módon halljuk viszont a balladából, László és Anna a börtönben szerelmi keserves dalok részleteivel váltanak szót. Fehér László kérkedő viselkedése, a figyelemfelkeltő ostorpattogás stb. egyértelműen a betyárballadák hatását tükrözik, valódi dramaturgiai szerepük nincs, csupán a hős elfogásának logikai alapját jelentik. Az a kivételes változat azonban, amelynek végén Anna az átok helyett agyon-sújtja Török Antalt, elgondolkodtató: vajon nem a *Molnár Anna*-ballada átszűrődése ez? A két balladát néha azonos dallam(típus)ra éneklük. Ez megmagyarázná, hogy áldozati szerepéből Anna itt miért képes kilépni: az átkozódás helyett ugyanúgy tettleges bosszút áll, akárcsak névrokona a Kékszakáll-mondából folklorizálódott katonán, aki a bokros fán függő asszonyok közé szánja áldozatát.

A szüzsé könnyen aktualizálható. A Nemzeti Színházban 1988-ban Szörényi Levente és Bródy János (a nagysikerű *Kőműves Kelemen* folytatásaképp) *Fehér Anna* címmel színpadi változatot írt belőle – talán Gárdonyi ihletésére –, melynek műfaja: „drámai rockballada a homályos időkből”. A sok népzenei dallamot és néptánclemet integráló darab a hatalommal szembeni kiszolgáltatottság, illetve a hatalomgyakorlás hátterében megbúvó régi alkuk, vagyis Fehér László apja és a bíró (hajdan Déva várát építő kőművesek) rivalizálásának tükrében egy egész társadalom moráljára kérdezett rá. Ha elég figyelmesen olvassuk az új monográfiát, e jelentés történeti rétegeivel is megismerkedhetünk.

Irodalom

ERDÉLYI János (szerk.)

1846 *Népdalok és mondák* [I]. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerk., kiad. ~. Pest: Beimel József.

KÜLLŐS Imola

1988 *Betyárok könyve*. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó.

MNT XI.

2011 *A Magyar Népzene Tára, XI. Népdaltípusok 6*. Szerk. Domokos Mária, főmunkatársak Olsvai Imre, Paksa Katalin. Budapest: Balassi.

VARGYAS Lajos

1976 *A magyar népballada és Európa I–II*. Budapest: Zeneműkiadó.

Csörsz Rumen István

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet